

УДК 317.4.018(430):173
К 28

Мар'яна КЛИМ

**СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ
У НІМЕЦЬКИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ СТУДІЯХ
КРИЗЬ ПРИЗМУ РЕТРОСПЕКТИВНОГО ДИСКУРСУ
кінця ХІХ – початку ХХ століття**

У статті узагальнено досвід інтерпретації ролі та сімейного виховання дитинства в Німеччині, уточнено сутність змісту виховання дитини у різних соціальних групах. З'ясовано, що у Німеччині на початку 90-х рр. передумовами появи самостійних педагогічних досліджень, які стосувалися проблем сімейного виховання та дитинства кінця ХІХ – початку ХХ ст., були: об'єктивні соціокультурні умови, які активізували потреби трансформації знання історії теорії у практику.

***Ключові слова:** дитинство, виховання, сімейне виховання, дослідницькі студії, Німеччина.*

Постановка проблеми. Перед вітчизняною педагогічною наукою та практикою завжди стояли завдання максимального й водночас виваженого і толерантного підходу до підвищення ефективності виховних впливів на особистість. Дослідження проблеми сімейного виховання у сучасній родині ґрунтується на визнанні першочергової ролі виховання і навчання у розвитку дитини, формуванні її як цілісної особистості, а також як діяльнісного члена суспільства. З іншого боку, стратегічні завдання, окреслені у державних нормативно-правових документах, спрямовують увагу освітян на подолання прогалин у сімейній політиці й організацію родинного виховання та забезпечення педагогічного всеобучу батьків.

Низка законодавчих актів і постанов у галузі освіти (Концепція “Сім'я і родинне виховання” [7], Національна доктрина розвитку

освіти України у XXI столітті [4], Програма “Українська родина” [5] та ін.) зі всією очевидністю засвідчують, що в нашій державі увага акцентується на необхідності якісних змін, потребі реконструювання педагогічних норм у сімейному вихованні дітей.

Отже, розвиток ідей сімейного виховання у фокусі суспільно-політичного розвитку України закладений вектором, що прямує до осмислення зарубіжного досвіду. Посиленою увагою науковців сьогодні користуються педагогічні парадигми європейських країн з їхнім нагромадженим віками виховним потенціалом. У контексті цих інноваційних тенденцій вивчення сімейного виховання та феномену дитинства у дослідженнях німецьких науковців містить високий коефіцієнт актуальності й доцільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні вітчизняної педагогіки визначається значною мірою сприйняттям і розумінням культурно-освітніх традицій через уможливлений сучасними дослідниками екскурс в історію тих чи тих проблем виховання у різних країнах світу, оперуючи цікавими фактами, що сприяють впровадженню інноваційного змісту, форм, методів, засобів сімейного виховання.

Наукове зацікавлення проблемою інтерпретації феномену сімейного виховання та дитинства у Німеччині представлене дослідженнями: реалізація принципів гуманізму, демократизації у німецькій педагогіці початку XX ст., заснованих на засадах антропології (О. Баріло) [1]; виховання дитини у контексті розвитку взірця “вільної школи” і принципів виховання у родині (А. Валєєв) [2]; спільні й відмінні риси гендерного виховання дітей, виокреслених стратегією гендерної рівності, що передбачалася конституцією ФРН (1949) у землях Нижня Саксонія та Райнлянд Пфальц (Л. Ковальчук) [3]; еколого-естетичне виховання школярів у Німеччині (І. Рудьковська) [6]; особливості реалізації ідей народної педагогіки у контексті наукової спадщини П. Наторпа (О. Титаренко) [8]; зміст сімейного виховання молодших школярів (Г. Чирікова) [9]. Ці ідеї ґрунтуються на своєрідному, оригінальному й незвичному, порівняно з трактуванням до цього часу, розумінні природи дитини у контексті сімейного виховання, що уможливило створення адекватних виховних засобів без використання шаблонних підходів.

Аналіз і узагальнення сучасної педагогічної літератури засвідчує жваве зацікавлення науковців різними аспектами німецької

педагогіки – проблемами методології, дидактики, теорії і практики виховання. У багатьох з них відтворена реальна картина розвитку педагогіки і перебіг освітянської практики у Німеччині наприкінці ХІХ ст. – початку ХХ ст., однак у дослідженнях відсутній комплексний аналіз особливостей трактування дитинства та виховання дітей у німецьких сім'ях різних типів в історико-педагогічному контексті.

Метою статті є комплексний аналіз феномену дитинства та сімейного виховання у німецьких дослідницьких студіях 90-х рр. ХХ ст. через призму ретроспективного дискурсу кінця ХІХ – початку ХХ ст.

У нових реаліях розвитку суспільства, постійно змінюваних умовах, відповідно до вимог часу, актуалізується значущість пошуку продуктивних шляхів побудови взаємин між батьками і дітьми, що вимагають застосування виваженого педагогічного підходу у різних обставинах, очікуваних і нестандартних ситуаціях. Актуалізація проблеми сімейного виховання дітей детермінується також зростаючою кількістю відкладених шлюбів, плануванням дітей у зрілому віці, орієнтацією на малодітність, тенденцією “витіснення” виховної функції сім'ї економічними чинниками тощо.

Рефлексія, яку пропагували німецькі науковці, здатна регулювати виховну поведінку через вміння приймати рішення, завжди асоціювалася з пошуком розв'язання проблем, які виникали у житті. Саме така ситуація вибору спонукала німецьких педагогів та культурно-освітніх діячів використовувати зміст, методи, засоби, адекватні особистісній природі дитини. Це доречно використовувалося у вихованні німецького підростаючого покоління, адже батьки часто задумувалися, як діяти у нестандартних випадках, що саме корисне дитині.

Дослідник теоретичних засад виховання дітей у німецьких сім'ях А. Фінке [15, 9] висловлює думку про те, що у змісті сімейного виховання Німеччини враховувалися такі фактори: генетичні впливи (спадковість), первинні ознаки (пренатальні характеристики дитини). Це дало педагогові підставу аргументувати важливість сім'ї у процесі розвитку та виховання дитини. До того ж він уважав, що важливість сімейного виховання зумовлюється національною ментальністю. Третім та найбільш важливим фактором став міцний емоційний зв'язок матері та дитини.

У німецьких дослідженнях 90-х рр. ХХ ст. розглядається не лише проблема взаємозв'язку особливостей спадковості та виховання дітей, а також роль структури сім'ї. Акцентується увага на відсутності батька, зайнятості матері, які стали недоліком сімейного виховання – "... зміст сімейного виховання передався з покоління до покоління, часто компетенцією батьків ставало розширення меж виховного впливу на дітей – звернення за допомогою до бабусь та дідусів" [11, 113]. Отже, зміст, мета та стиль сімейного виховання завжди вміщували у собі культурні цінності, соціальні очікування та суспільні вимоги. Разом із трансформаційними змінами у суспільстві змінювалася структура сім'ї, співвідносна з сімейною практикою.

Соціоорієнтована сім'я у Німеччині послаблювала вплив батька, посилила роль матері, у ній спостерігалось особистісне переконання кожного члена родини у тому, що результатом соціального виховання у родині повинно стати твердження, що "окрема одиниця (у нашому випадку дитина індивідуально) може дійти до повного розвитку свого духу тільки в суспільстві, тільки тоді, коли розуміє, що успішний розвиток громади залежить від того, як одиниця підпорядковує свої потреби волі людської громади; далше коли розуміє, що добро загалу треба ставити вище навіть тоді, коли воно приносить особисту шкоду чи навіть небезпеку" [13].

Роздумуючи над стилевою приналежністю німецької педагогіки, Г. Рьорс висловлює думку, що процес сімейного виховання у Німеччині позбавлений стандартизації, не містить шаблонних мірок та підходів [13, 32 – 33]. Якщо ж розглядати саме поняття – стиль виховання, то в цьому випадку зазначається, що педагоги подають синонічний ряд – настанови батьківські, батьківська позиція, стиль батьківської взаємодії та дитини. Отже, вважаємо, що будь-який вид стилю уособлював певну міру батьківської любові, поваги до дітей, турботи про них.

Проблема рецепції феномену дитинства та сімейного виховання у німецьких дослідницьких студіях 90-х рр. представлена також розвідками Г. Лямперта – аналіз концепту дитинства [10], Е. Райдегельда – особливості державної соціальної політики щодо родин, які проживали на теренах Західної Німеччини [12], Г. Розенбаума – стратегічні орієнтири змісту виховання дитини у пролетарських сім'ях [14].

Німецький педагог Г. Лямперт детермінує дитинство з соціальної та наукової точки зору ідентично. Воно визначається як "етап

раннього життя, який є незалежним від інших періодів. Дитина перебуває у періоді, де отримує вміння і таланти, яких й вимагатиме майбутнє її життя. Надалі навчання та виховання у дошкільних навчальних закладах, початкова освіта, подальше шкільне виховання повинно сприяти самовизначенню у професійному житті. Цей процес контролюється державою у Німеччині, а рівні можливості при цьому є бажаними [10].

Позицію стосовно селянської родини висловлює педагог Г. Розенбаум – “у селянській родині кінця XIX ст. відбулося різке зниження дитячої смертності, завдяки досягненням у галузі медицини. Особливої уваги потребували немовлята, адже низькі норми харчування та антисанітарні умови значною мірою відіграли свою негативну роль. Водночас ранньому дитинству приділялася незначна увага” [14, 339].

Стосунки між батьками та дітьми характеризувалися командним стилем виховання та проявами беззаперечної дитячої слухняності. Дитяче життя було структуроване надмірною батьківською ієрархією, відсутністю турботи, байдужістю до дитини. Матері не в змозі “виконувати свої обов’язки по домашньому господарстві і на фермі, тому діти часто були позбавлені материнської опіки”. Натомість у ремісничих сім’ях дітей використовували як робочу силу лише в дрібних масштабах. Їх залучали до трудової діяльності частково, а час їхньої фізичної праці був суворо регламентований. Мати в основному брала на себе відповідальність за виховання дітей. Допомогали їй у цьому старші діти. Основним принципом виховання дитини була освіта через працю. У такий спосіб виховували слухняність, працьовитість і скромність. Особливу роль відігравала церква, тому дитинство і світ дитини були під сильним впливом релігійних цінностей. Домашнє виховання дитини відбувалося під впливом батька, не стільки у стосунках з дівчатами, як з хлопцями. Незважаючи на більш високі можливості виховання дітей у ремісничих родинах, простору для розвитку особистих навичок і талантів у них залишалося недостатньо. Жіночому населенню довелося шукати будь-які можливості для кар’єрного росту. Обов’язком дівчаток була в основному домашня робота.

У пролетарських родинах рівень виховання був значно вищим. Традиційним призначенням шлюбу вважалося народження та виховання дітей, а “народження другої дитини для сім’ї означало можли-

вість заощадити на оплаті домашньому вихователю. Ретельний догляд за немовлятами залежав від того, чи працює мати чи більшість часу присвячує вихованню. Мати могла заручатися допомогою дідусів та бабусь, які проживали в околицях, старші брати чи сестри теж допомагали” [12, 401 – 402]. Історія замовчує факти про роль батька у родині, адже він присвячував час дитині тільки під час вихідних днів чи у випадку безробіття. Складність стосунків убачалася ще й у тому, що інтенсивний, емоційний зв’язок між батьком і дитиною став практично неможливим.

Велику увагу, на думку педагога, у цих сім’ях приділяли вихованню у дітей любові до німецької мови, культури прадавнього народу, поваги до навколишніх, піклування про сестер та братів. Особливе значення мало шанобливе ставлення до традицій, звичаїв, обрядів, походження та родовідних коренів. Ефективність виховання дітей у німецькій сім’ї залежала від авторитету батька, подружньої вірності, материнського покликання жінки, піднесенні ролі батьків у створенні та захисті домашнього вогнища. Важливим у сімейному вихованні було те, наскільки родина жила інтересами німецького народу, держави загалом. Діти прислухалися до розмов батьків, були свідками їхніх вчинків, раділи успіхам чи співчували [11, 146]. Виховний вплив сім’ї зростає, якщо батьки цікавилися не лише навчальним процесом, а й позаурочною діяльністю дітей. Тобто ключовою умовою було те, що інтереси сім’ї збігалися з інтересами суспільства, формуючи світогляд громадянина німецької держави.

Висновки. Історично склалося, що побудова стабільної, демократичної німецької держави залежала від змісту сімейного виховання. Доведено, що предметом дослідження німецьких педагогів зазначеного періоду стала проблема професійної орієнтованості жінок у німецькому суспільстві та реалізація сімейної політики. Значна кількість німецьких педагогів займалися вивченням фізіологічної сторони вихованця дитячого віку та молодших школярів, адже вважалося, що молодший шкільний вік є “вершиною дитинства та володіє деякою наївністю”. Німецький суспільний простір сприяв особливому зацікавленню виховним процесом дитини. Передумовами появи на початку 90-х рр. у Німеччині самостійних педагогічних досліджень, які стосувалися проблем сімейного виховання та дитинства кінця XIX – початку XX ст., стали: об’єктивні соціокультурні умови та потреба трансформації знання історії теорії

у практику. В умовах, що склалися на той час, німецька громадськість боролася за впровадження освітніх реформ, які б підвищили роль сімейного виховання у житті дитини, надали б змогу розвиватися відповідно до духовних запитів, культури, національної історії.

Перспективною подальших наукових розвідок є осмислення теоретичних і практичних засад сімейної дошкільної педагогіки Німеччини у контексті розвитку європейських виховних традицій упродовж ХХ ст. На сучасному етапі крос-цивілізаційних впливів перспективними шляхами удосконалення та розвитку системи сімейного виховання вважаємо: розробку педагогічних концепцій родинно-шкільного виховання і стандартного мінімуму знань про сучасні підходи до виховання дітей; активне залучення батьків до шкільного та позашкільного життя дитини через спільні форми роботи; перехід до системного використання активних методів виховання, спрямованих на індивідуальний розвиток дитини; запровадження ефективних зарубіжних технологій, які слугуватимуть успішній реалізації виховного потенціалу родини.

Література

1. Барило О.А. Ідеї вільного виховання в реформаторській педагогіці кінця ХІХ – першої третини ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О.А. Барило. – К., 2004. – 233 с.
2. Валеев А.А. Развитие теории и практики свободного воспитания в зарубежной педагогике (ХХ в.) : автореф. дис. ... док. пед. наук : 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / А.А. Валеев. – Казань, 2007. – 41 с.
3. Ковальчук Л.О. Гендерне виховання учнівської молоді в Німеччині : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л.О. Ковальчук. – Тернопіль, 2008. – 213 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Затверджена Указом Президента від 17 квітня 2002 року № 347 // Педагогіка і психологія професійної освіти : науково-практичний журнал. – 2002. – № 2. – С. 134 – 181.
5. Програма “Українська родина”. Постанова Кабінету Міністерства України від 14 березня 2001 р. № 243 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 11. – С. 59.
6. Рудьковська І.В. Еколого-естетичне виховання у школах Німеччини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / І.В. Рудьковська. – Луганськ, 2005. – 210 с.
7. Сім’я і родинне виховання. Концепція // Рідна школа. – 1996. – № 11 – 12. – С. 15 – 20.

8. Титаренко О.І. Розвиток ідей освіти і виховання у науково-педагогічній спадщині Пауля Наторпа : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О.Б. Титаренко. – Полтава, 2009. – 230 с.

9. Чирікова Г.І. Проблеми сімейного виховання молодших школярів у Німеччині : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Г.І. Чирікова. – Луганськ, 2011. – 20 с.

10. Lampert H., Althammer J. Lehrbuch der Sozialpolitik / H. Lampert, J. Althammer. – Berlin, 2001. – S. 383 – 416.

11. Nave-Herz R. Familie heute / R. Nave-Herz. – Primus Verlag, Darmstadt, 2000. – 156 s.

12. Reidegeld E. Staatliche Sozialpolitik in Deutschland : Historische Entwicklung und theoretische Analyse von den Ursprüngen bis 1918 / Eckart Reidegeld. – Opladen : Westdeutscher Verl., 1996. – 412 s.

13. Röhrs H. Die Reformpädagogik. Ursprung und Verlauf unter internationalem Aspekt / H. Roehrs. – Weinheim, 1991. – 41 s.

14. Rosenbaum H. Formen der Familie : Untersuchungen zum Zusammenhang von Familienverhältnissen und Sozialstruktur und sozialem Wandel in de deutschen Gesellschaft des 19. Jahrhundert / H. Rosenbaum. – 5. Auflage. – Frankfurt am Main, 1990. – S. 332 – 357.

15. Finke A. Sozialgeschitliche Hintergründe der Stellung von Frau und Mutter im 18. und 19. Jahrhundert / A. Finke. – Leipzig : Intitut für Germanistik, 1998. – S. 9.

Клым Марьяна. Семейное воспитание в немецких исследовательских студиях сквозь призму ретроспективного дискурса конца XIX – начало XX века. В статье обобщен опыт интерпретации роли детства и семейного воспитания в Германии, уточнена сущность воспитания ребенка в различных социальных группах. В исследовании доказано, что предпосылками появления в начале 90-х гг. в Германии самостоятельных педагогических исследований, касающихся проблем детства и семейного воспитания конца XIX – начала XX века, были: объективные социокультурные условия проживания социума, проблемы трансформации знания теории в практику.

Ключевые слова: детство, воспитание, семейное воспитание, исследовательские студии, Германия.

Klym Maryana. Family education in the German researchers through the prism of retrospective discourse during the end of XIX – beginning of XX century. The experience of interpreting the role of childhood and family education in Germany, the essence of the content of child rearing in different social groups are summarized

in the article. It is determined that the preconditions for the emergence in Germany in the early 90 – th XX century of independent educational research, concerning the problems of childhood and family education late XIX – early XX century were: the objective socio-cultural living conditions of society, the problems of transformation knowledge from theory into practice.

Key words: childhood, education, family education, research studies, Germany.